

درس قواعد فقهیه استاد حاج سید مجتبی نورمفیدی

موضوع کلی: قاعده نفی ظلم

موضوع جزئی: مقدمات - ادله قاعده - دلیل دوم: روایات

تاریخ: ۸ آذر ۱۴۰۴

مصادف با: ۸ جمادی الثانی ۱۴۴۷

جلسه: ۱۷

«الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی محمد و آله الطاهرین و اللعن علی اعدائهم اجمعین»

خلاصه

عرض کردیم برای استدلال به نفی ظلم و به تعبیر دیگر قاعده نفی ظلم، به چند دلیل تمسک شده است. دلیل اول آیات بود؛ هفت دسته از آیات را ذکر کردیم. دلیل دوم روایات است. قرار بر این بود که آقایان با مراجعه به جوامع روایی، حداقل این هفت دسته و بلکه بیش از این هفته دسته را پیدا کنند و در اینجا ارائه بدهند.

سؤال:

استاد: آخرین بار که هفت دسته را ذکر کردم، اینطور بود. طبق این چیزی که شما می‌فرمایید، امر به قسط و عدل، دسته سوم می‌شود. ... توصیف خداوند به قسط و عدل؛ توصیف خدا به عدل و قسط ... اینکه خداوند عادل است؛ این هم شامل تکوین می‌شود و هم تشریع. امر به قسط و عدل همان دسته سوم است؛ روایاتی که امر به قسط و عدل یا نهی از ظلم می‌کند. ... آنهایی که امر به قسط و عدل و احسان می‌کند، اینها همه یک دسته هستند؛ دسته اول طبق این بیانی که ما داشتیم، روایاتی است که در آنها خداوند به عدالت توصیف شده است؛ حالا یا خودش، خودش را توصیف کرده یا پیامبر (ص) یا ائمه (ع) او را به این جهت توصیف کرده‌اند. ...

یکی از شاگردان:

۱. «عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ (ع) قَالَ: سَأَلَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ (ع) عَنِ الْإِيمَانِ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ جَعَلَ الْإِيمَانَ عَلَى أَرْبَعِ دَعَائِمٍ عَلَى الصَّبْرِ وَالْيَقِينِ وَالْعَدْلِ وَالْجِهَادِ ...»، کیفیت استدلال این است که با توجه به اینکه یکی از پایه‌های اسلام، عدل است و ایمان آورندگان باید عدالت بورزند، معلوم می‌شود خداوند عادل است که پایه اسلام را عدل قرار داده است.

۲. روایت دوم: «عَنْ أَبِي إِبْرَاهِيمَ (ع) فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا قَالَ لَيْسَ يُحْيِيهَا بِالْقَطْرِ وَلَكِنْ يَبْعَثُ اللَّهُ رِجَالًا فَيُحْيُونَ الْعَدْلَ فَتُحْيَا الْأَرْضُ لِأَحْيَاءِ الْعَدْلِ وَ لِإِقَامَةِ الْحَدِّ لِلَّهِ أَنْفَعُ فِي الْأَرْضِ مِنَ الْقَطْرِ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا». در این روایت بیان شده که خداوند زمین را پس از مرگش زنده می‌کند و این زنده کردن از طریق احیاء عدالت توسط گروهی از انسان‌ها محقق می‌شود؛ لذا خداوند این گروه را مبعوث می‌کند تا عدالت را بر پا کند ...

روایت نفی ظلم از خداوند: «نامفهوم ...»

روایت نفی ریشه‌های ظلم: «... نامفهوم...»

روایت تکلیف به ما لا یطاق: «نامفهوم ...»؛ در این روایت بیان شده که خداوند بزرگوارتر از آن است که بندگان را با آنچه

طاقت ندارند، مکلف کنند ...

استاد: چرا به طریق اولی؟ این خودش مصداق ظلم است. ...

۳. روایت نفی عبت از خداوند: «عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ أَنَّ أَبَا الْحَسَنِ عَلِيَّ بْنَ مُوسَى الرِّضَا (ع) كَتَبَ إِلَيْهِ بِمَا فِي هَذَا الْكِتَابِ جَوَابَ كِتَابِهِ إِلَيْهِ يَسْأَلُهُ عَنْهُ جَاءَنِي كِتَابُكَ تَذَكُّرُ أَنَّ بَعْضَ أَهْلِ الْقِبْلَةِ يَزْعُمُ أَنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لَمْ يُحَلِّ شَيْئاً وَ لَمْ يُحَرِّمْهُ لِعِلَّةٍ أَكْثَرَ مِنَ التَّعَبُّدِ لِعِبَادِهِ بِذَلِكَ قَدْ ضَلَّ مَنْ قَالَ ذَلِكَ ضَلَالاً بَعِيداً وَ خَسِرَ خُسْرَاناً مُبِيناً لِأَنَّهُ لَوْ كَانَ كَذَلِكَ لَكَانَ جَائِزاً أَنْ يَسْتَعْبِدَهُمْ بِتَحْلِيلِ مَا حَرَّمَ وَ تَحْرِيمِ مَا أَحَلَّ حَتَّى يَسْتَعْبِدَهُمْ بِتَرْكِ الصَّلَاةِ وَ الصِّيَامِ وَ أَعْمَالِ الْبِرِّ كُلِّهَا وَ الْإِنْكَارِ لَهُ وَ لِرُسُلِهِ وَ كُتُبِهِ وَ الْجُحُودِ بِالزَّنا وَ السَّرْقَةِ وَ تَحْرِيمِ ذَوَاتِ الْمَحَارِمِ وَ مَا أَشْبَهَ ذَلِكَ مِنَ الْأُمُورِ الَّتِي فِيهَا فُسَادُ التَّدْبِيرِ وَ فَنَاءُ الْخَلْقِ إِذِ الْعِلَّةُ فِي التَّحْلِيلِ وَ التَّحْرِيمِ التَّعَبُّدُ لَا غَيْرُهُ فَكَانَ كَمَا أَبْطَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِهِ قَوْلَ مَنْ قَالَ ذَلِكَ أَنَّا وَجَدْنَا كُلَّ مَا أَحَلَّ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى فِيهِ صَلَاحُ الْعِبَادِ ...». هر یک از احکام خداوند در ناحیه ... لذا ظلم نیست که امری ناشی از ارتکاب عبت است ...

استاد: این روایاتی که تا اینجا خواندید را دلالتشان را قبول دارید؟ یعنی نفی ظلم هم از تکوین و هم از تشریع؟ یعنی ما حق طبیعی نداریم؟ ... خیلی از این روایاتی که با این لسان وارد شده، در واقع جنبه کیفر دارد، نه اینکه حقی را از آنها سلب کند و بین این دو فرق است. ...

۴. «عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع) قَالَ: الْمُؤْمِنُ مَنْ طَابَ مَكْسَبُهُ وَ حَسُنَتْ خَلِيقَتُهُ وَ صَحَّتْ سَرِيرَتُهُ وَ انْفَقَ الْفَضْلَ مِنْ مَالِهِ وَ أَمْسَكَ الْفَضْلَ مِنْ كَلَامِهِ وَ كَفَى النَّاسَ شَرَّهُ وَ أَنْصَفَ النَّاسَ مِنْ نَفْسِهِ». باید توجه داشت که محل رعایت این حقوق طبق ... استاد: چرا این را قبول ندارید؟ انصاف چطور؟ اینکه امر به انصاف می‌کند ... روایت و آیه داریم؛ بالاخره این را بر خودش حرام کرده است؛ ظلم را از خودش نفی کرده است. آیا باز هم می‌تواند بی‌انصافی کند؟ باز هم می‌تواند اینکه خداوند خودش را توصیف کرده به اهل انصاف است و این همه امر به انصاف می‌کند؛ آیا خدا می‌تواند نسبت به دیگران بی‌انصافی کند؟ سؤال روشن است؛ آیا خدا می‌تواند نسبت به مخلوق خودش بی‌انصافی کند؟ ...

شاگردان:

روایاتی که دلالت بر عدل خداوند، اعم از تکوین و تشریع دارند، من عرض کنم؛ روایت زیاد بود. مثلاً این روایت هست:

۱. «ان العدل ميزان الله»؛ «العدل حیات الاحکام». ...

۲. دسته نفی ظلم: «هَلْ يُجْبَرُ عِبَادُهُ عَلَى الْمَعَاصِي فَقَالَ بَلْ يُخَيَّرُهُمْ وَ يُمَهِّلُهُمْ حَتَّى يَتُوبُوا قُلْتُ فَهَلْ يُكَلِّفُ عِبَادَهُ مَا لَا يُطِيقُونَ فَقَالَ كَيْفَ يَفْعَلُ ذَلِكَ وَ هُوَ يَقُولُ وَ مَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ».

۳. روایت آمر به عدل و قسط: «إِنَّ الْعَدْلَ مِيزَانُ اللَّهِ سُبْحَانَهُ الَّذِي وَضَعَهُ فِي الْخَلْقِ وَ نَصَبَهُ لِإِقَامَةِ الْحَقِّ فَلَا تُخَالِفُهُ فِي مِيزَانِهِ وَ لَا تُعَارِضُهُ فِي سُلْطَانِهِ». «اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْدِلُوا فَإِنَّكُمْ تَعْبُونَ عَلَى قَوْمٍ لَا يَعْدِلُونَ»؛ «مَرَّ قِطَارٌ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع) فَرَأَى زَامِلَةً قَدْ مَالَتْ فَقَالَ يَا غُلَامُ اعْدِلْ عَلَى هَذَا الْجَمَلِ فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْعَدْلَ».

۴. یک روایت که هم نفی ما لا یطاق می‌کند و نفی عبت را می‌کند: «قَالَ مَا نَهَاهُ اللَّهُ عَنْ شَيْءٍ إِلَّا وَ قَدْ عَلِمَ أَنَّهُ يُطِيقُ تَرْكَهُ وَ لَا أَمْرَهُ بِشَيْءٍ إِلَّا وَ قَدْ عَلِمَ أَنَّهُ يَسْتَطِيعُ فِعْلَهُ لِأَنَّهُ لَيْسَ مِنْ صِفَتِهِ الْجَوْرُ وَ الْعَبَثُ وَ الظُّلْمُ وَ تَكْلِيفُ الْعِبَادِ مَا لَا يُطِيقُونَ».

۵. حضرت می‌فرماید خودت را اکرام کن به طاعة الله: «إِذَا أَخَذْتَ نَفْسَكَ بِطَاعَةِ اللَّهِ أَكْرَمْتَهَا»، وقتی که اطاعت کردی، نفست

را اکرام کرده‌ای؛ این هم روایتی است که دلالت بر کرامت انسان دارد.

استاد: غیر از اینها دسته دیگری هم می‌توان پیدا کرد که دلالت داشته باشد؟ این هفت دسته را ما براساس دسته‌جات آیات تنظیم کردیم؛ آیا غیر از اینها روایات دیگری هم داریم که دلالت داشته باشد؟ ...

شاگردان: ... مثلاً روایت به ما می‌گوید برادر دینی نسبت به برادر دینی نباید ظلم کند ... روایت به ما می‌گوید شاهد و قاضی باید عادل باشد؛ اینها فراتر از امر به عدل است؛ یعنی می‌خواهد بگوید عدل یک چیز مقدسی است ...

استاد: یعنی می‌خواهید بفرمایید که آنها هم بر این امر می‌تواند دلالت کند؟ اینکه مثلاً بعضی‌ها باید عادل باشند ... تقریب استدلال را بفرمایید؛ فرض کنید دسته هشتم ... تقریب استدلال به دسته هشتم که می‌گویید را بیان کنید؛ بالاخره ما می‌بینیم عدالت در بعضی از امور شرط دانسته شده است، برای قاضی، امام جماعت، شاهد طلاق؛ خیلی موارد هست. تقریب استدلال به این دسته از روایات چیست؟ اینکه بعضی جاها عدالت معتبر دانسته شده، چگونه بر این مطلب دلالت می‌کند؟ ... مدعا را توضیح دادم؛ قاعده نفی ظلم می‌خواهد بگوید هیچ ظلمی در دایره تشریع و احکام نیست. اینکه ما در مقام استنباط چگونه از این استفاده کنیم، این بحثی است که بعداً اشاره می‌کنیم. تقریب استدلال به این روایاتی که شما فرمودید، چیست؟

شاگردان: نامفهوم ... من از این عدالتی که خداوند برای بندگان لحاظ کرده، می‌فهمم که آن کسی که ... حتماً خودش متصف به عدالت و نفی ظلم باشد؛ ...

استاد: بالاخره این معنایش آن است که در برخی موارد، عدالت لازم است؛ اما این دلالت بر نفی ظلم از تشریع و احکام می‌کند؟ در برخی جاها این را معتبر دانسته است؟ ملازمه‌ای بین اعتبار عدالت در برخی مناصب و برخی اشخاص با نفی ظلم از حیطه تشریع و دستگاه قانون‌گذاری نیست؛ چه ملازمه‌ای هست؟ ... فوقش این است که شما می‌گویید در بعضی از موارد عدالت لازم است؛ در خیلی از جاهای دیگر لازم نیست. ... عمده این است که شما باید اثبات ملازمه کنید که اعتبار عدالت در بعضی موارد یدل علی نفی الظلم عنه تعالی فی ساحة التکوین و التشریع. در مواردی گفته که اگر کسی می‌خواهد امام جماعت باشد، باید عادل باشد؛ این چه ملازمه‌ای دارد که خدا هیچ ظلمی نمی‌کند؟ بله، یک وقت خودش را به صورت کلی متصف به عدل می‌کند؛ به صورت کلی ظلم را از خودش نفی می‌کند، این دلالت دارد؛ ولی اینکه در بعضی از مناصب چنین شرطی قرار داده شده، این استفاده نمی‌شود.

علی‌ایحال باید یک مرور کلی بر این طوایف داشته باشیم و جمع‌بندی کنیم و از این دلیل خارج شویم.

«والحمد لله رب العالمین»